

SONJA HAGELSTAM

Trygghet och stabilitet i krigets tid. Relationen mellan sönerna vid fronten och föräldrarna hemma

Det blev så ledsamt efter det du var hemma [på permission] då du hade det så där att du sku ha velat stanna hemma men Gud må beskydda och bevara dig så att du en gång får komma hem för alltid. (Hilma till Göran 23.12.41)

I denna artikel tematiseras utgående från två krigstida brevsamlingar relationen mellan föräldrar och ogifta söner som var förlagda vid fronten under fortsättningskriget¹. I två tidigare artiklar har jag behandlat relationen mellan äkta makar. I den dialogiska relationen mellan man-hustru har jag betonat vikten av att försöka skapa normalitet, kontinuitet och delaktighet. Efter kriget skulle paren återuppta sitt gemensamma liv och därför var det av största vikt att under separationen hela tiden hålla den andra a jour med det egna livet, att skapa överensstämmelse eller kulturell korrespondens mellan frontens och hemmets rum, samt att aktivt försöka upprätthålla parrelationen på ett känslomässigt och praktiskt plan. (Hagelstam 2006; Hagelstam 2008)

Beträffande söner och föräldrar är det fråga om en annan typ av dialogisk relation. Det är alltid fråga om en *omsorgsrelation* mellan föräldrar och barn där föräldrarna tar hand om och beskyddar sina barn. Det är också en relation mellan två generationer och som sådan en osymmetrisk eller vertikal relation som karaktäriseras av en viss social distans. (Giddens 1997, 52; Jamieson 2002, 162-163, 171; Jones 1995, 3)

I relationen mellan föräldrar och söner vid fronten var det främsta målet inte ett återupptagande av ett gemensamt liv efter kriget. De tre sönerna i det aktuella materialet var ännu ogifta

och hade vid krigsutbrottet inte slutgiltigt flyttat bort från sitt föräldrahem. De var således ännu medlemmar av familjen, men underförstått fanns vetskapen att de inom en överskådlig framtid sannolikt skulle lämna sin familj för att studera, gifta sig och bilda egen familj. Sönerna var med andra ord på väg från ett beroende av familjen till en självständig tillvaro utanför föräldrahemmet. De regelbundna brevväxlingarna visar att behovet av en tät kontakt med familjen också under dessa premisser var mycket viktig för sönerna vid fronten.

Genom närläsning och en tematisk analys² av två krigstida brevsamlingar studerar jag relationen mellan sönerna och föräldrarna så som den kommer till uttryck i brevdialogen. Vilken betydelse fick den regelbundna brevkontakten för sönerna vid fronten? Vad präglade denna kommunikation? Vilken betydelse hade föräldrarna och hemmet för den frånvarande sonen? Hur förhöll sig föräldrarna till att sönerna var vid fronten och i ständig livsfara? Vilka vardagspraktiker utvecklades inom familjen som ett led i bemästrandet av kriget?

Jag ser kriget som en anormal tid, där dock också vardagliga strukturer och praktiker uppstår. Jag utgår från tanken att krigets påfrestningar, den militära livsformen samt separationen från de närmaste och det tidigare civila livet kunde påverka individens tillhörigheter och relationer på olika sätt. I kapitlet förespråkas tanken att föräldrarnas roll som omsorgspersoner fortgick och till och med förstärktes då de tvingades sända ut sina söner i kriget där deras liv hela tiden hotades. Jag visar också att

sönerna godtog och uttryckligen var i behov av föräldrarnas omsorg trots att de redan stod på tröskeln till vuxenlivet. Dessutom hävdar jag att föräldrarna innehade en central roll i den process sönerna genomgick för att försöka hantera och bemästra krigets påfrestningar.

Teoretiskt utgår jag från Michail Bachtins *dialogism*³ i fråga om hur jag ser på kommunikationen per brev och relationen mellan sönerna och föräldrarna. Bachtin betraktar de dialogiska relationerna som ett mycket vidsträckt fenomen, som genomsyrar det mänskliga livets alla relationer. I linje med detta ser jag brevsamtalet som en dialog mellan skribent och mottagare. Detta för till att brevets innehåll mycket långt påverkas av de reaktioner skribenten förväntar sig att brevet skall väcka hos mottagaren. Det ständiga hänsynstagandet av adressatens möjliga svar kan exempelvis leda till ett förtigande eller till ett intensivt försök att föregripa mottagarens reaktion. (Bachtin 2002, 94-99; Bakhtin 2003, 40, 204-207.) Brevet ser jag sålunda som ett *dialogiskt mellanrum* där skribenternas tillhörigheter och relationer ständigt konstrueras, kommuniceras och besvaras.

Breven och huvudpersonerna

Materialet för artikeln består av två brevsamlingar från åren 1941-1944. Här studeras breven mellan Ulf Segerstråle och hans föräldrar och syskon, och breven mellan bröderna Nils och Göran Sax och deras familj. Jag fokuserar på breven mellan sönerna och föräldrarna och använder breven mellan syskonen som ett sekundärt material. Det primära materialet för artikeln består av 1 420 brev. Brevsamlingarna är inte kompletta. I ingendera familjen har alla brev konsekvent och metodiskt sparats som en helhet. Bland annat saknas breven till Nils från hemmet och av denna orsak får brevväxlingen mellan Göran och föräldrarna ett något större utrymme i artikeln.

Sönerna adresserade i regel sina brev till en eller flera familjemedlemmar, men det var inte ovanligt att breven lästes också av dem som rå-

kade vara närvarande. De tre sönerna brevväxlade också med personer utanför familjen och var därför inte enbart beroende av familjen för att få behovet av kontakt med civila tillfredsställt. Det är dock uppenbart att kontakten med föräldrarna och syskonen förblev viktigt för sönerna under hela kriget.

När man arbetar med krigstida brev bör man beakta att brevskrivandet reglerades av postcensuren. De tre sönerna i mitt material förhöll sig i allmänhet relativt avspänt gentemot censuren. De nämnde exempelvis ibland vistelseorten, fastän det var strängt förbjudet att skriva om var truppen var förlagd. (Kenttäpostioipas (joukkoja varten) 1941, 14-15; Nils till föräldrarna 25.6.41, 5.8.41, 15.8.41; Göran till föräldrarna midsommaraftonen 1944 0 23.6.44; Ulf till föräldrarna 1.11.41.) I brevväxlingar mellan närstående påverkade självcensuren eller en ”strategisk tystnad” (Gerber 2006, 150-151) sannolikt i högre grad innehållet i breven. I brevväxlingarna mellan föräldrar och söner kan man också gott anta att vissa teman undveks i samtalet över generationsgränsen.

Löjtnant Ulf Segerstråle växte upp i en konstnärsfamilj. Hans far var konstnären Lenart Segerstråle (1892-1975). Han gifte sig 1915 med Marie-Louise Colliander och följande år föddes sonen Ulf. Han hade tre syskon: brodern Ernst Albert (1917-1926) och systrarna Tita och Christine-Louise födda 1920 respektive 1928. Familjen bodde från och med år 1920 i Borgå. (Uusikylä 1992, 49, 63-64, 138, 140)

Efter att Ulf 1937 tagit studenten gjorde han sin värnplikt vid Nylands dragonregemente i Villmanstrand. Han hade bestämt sig för att bli konstnär och inledde sina konststudier på Kungliga Konstakademien i Stockholm på hösten 1939. Vinterkriget avbröt emellertid hans studier då han som frivillig anmälde sig att delta i kriget. Han trädde in i militärtjänst i reservofficersskolan men hann inte ut i fält före vinterkriget tog slut 13 mars 1940. På hösten 1940 återupptog han sina konststudier i Helsingfors, men studierna avbröts igen då han inkallades

i juni 1941. (Ulf Segerstråles militärstamkort; Segerstråle 1963, 6-8)

Under fortsättningskriget var kornett Ulf Segerstråle (från november 1942 löjtnant) förlagd till det svenskspråkiga infanteriregementet 24⁴, som hörde till 8. Divisionen. Regimentet låg först på Karelska näset, därefter i norra Aunus och från maj 1942 vid Svir. (Wallenius 1974, 25-26, 151-153, 293.) Då kriget bröt ut fungerade Ulf som ordonnansofficer, men blev redan i början av juli plutonchef. På sommaren 1942 blev han bataljonens idrottsofficer och fungerade samtidigt tidvis som upplysningsofficer. Detta arbete fortsatte han med fram till reträtten sommaren 1944. Under de hårda försvarsstriderna på sommaren 1944 stupade Ulf i Suurimäki på Aunusnäset den 29 juni. (Ulf Segerstråles militärstamkort.)

Undersergeant Nils Sax och soldat Göran Sax var söner i en jordbrukarfamilj från Yttermark i Österbotten.⁵ Familjen bestod av fadern Arne (1888-1978), modern Hilma (1897-1972), sönerna Nils (1920-2004) och Göran (1922-2003) som båda var vid fronten, sonen Allan (f. 1926) och dottern Heizel (f. 1919). Hemmanet som familjen Sax ägde var ganska stort, eftersom det bestod både av Arnes hemgård och Hilmas hemgård som slagits ihop då de gifte sig. De hade boskap och odlade spannmål. (L1509, L1510)

Nils som var undersergeant hörde till det finska infanteriregementet 6 och fungerade som gruppchef och senare som ordonnansunderofficer. I augusti 1941 sårades han i handen, men återvände till sitt tidigare regemente i början av februari 1942. IR 6 var under hela kriget förlagt på Karelska näset. I början av juli 1944 antogs Nils till reservofficerskurs i Niinisalo och lämnade därför fronten för gott. I november 1944 hemförlovades han och tog efter kriget sin juris kandidat examen i Helsingfors. År 1947 gifte han sig och 1957 flyttade han med sin familj till Sverige där han arbetade som lärare. (Nils Sax militärstamkort; L1509; Nils till föräldrarna 6.7.44, 11.8.44; Nils till Göran 2.8.44.)

Göran inledde sin rekryttid i Munsala på senhösten 1941 och blev förflyttad till fronten i början av år 1942.⁶ Göran fungerade som körkarl i andra bataljonens granatkastarpluton inom det svenskspråkiga infanteriregementet 61. Hans uppgift var bland annat att köra ut ammunition till granatkastarplutonens ställningar. Med IR 61 låg Göran största delen av kriget vid Svir. I juni 1944 flyttades regementet snabbt till Karelska näset där det deltog i de hårda striderna vid Tienhaara. Göran hemförlovades i november 1944. (Göran Sax militärstamkort; Nykvist 2005, 282-312) Han blev jordbrukare och gifte sig år 1957. (L1510)

Ett steg ut i ovissheten. Att lämna familjen och hemmet

Det skulle nog vara roligt att komma hem tillbaka nu igen och se hur ni har det där. Jag vill nog få drygt hem ibland här fast jag är van att vara borta hemifrån [...]. Jag undrar just hur ni har det där nu. Jag har inte hört någonting sen jag for och det räcker väl länge ännu innan någonting hinner hit. Ni måste skriva nu genast samma dag det här kommer så jag får höra någonting så fort som möjligt. (Nils till föräldrarna 15.6.41)

En stor del av dem som under fortsättningskriget inkallades var unga män som ännu inte flyttat hemifrån och påbörjat ett eget och självständigt liv. För dem innebar kriget en plötsligt påtvingad flyttning, och en bortresa som förde dem till en fysiskt och psykiskt extremt påfrestande och fordrande miljö. (Jfr Mayselless & Hay 1998, 592-593) Militärtjänsten vid fronten var för många inte bara den första resan hemifrån, utan en bortresa som skedde oförberett och under tvång. Bortresan innebar därmed en plötslig separation från familjen och allt det bekanta och hemvana. (Johannisson 2001, 84-85)

Att sönerna på grund av kriget tvingades lämna hemmet innebar ett lösgörande från föräldrarnas direkta inflytande och kontroll. I och med att föräldrarna miste sitt överinseende fick sönerna en mera självständig position i relation till dem. För många innebar kriget därmed att självständighetsprocessen i förhållande

till föräldrarna plötsligt påskyndades. Att bli "självständig" i denna situation innebar dessutom en självständighet utan fullt ansvar. De unga ogifta männen behövde exempelvis inte bära ansvar för sin egen eller en eventuell familjs försörjning. Kriget medförde följaktligen nya mönster i övergångsprocessen från barn till vuxen. (Hareven 2000, 196-199, 214-216)

I krigets och militärens kontext blev dock självständigheten endast relativ. Vid fronten och inom den militära sfären var individens självbestämmande skarpt kringskuren och enskilda soldater hade mycket små möjligheter att påverka och bestämma över sitt liv. (Mayseless & Hay 1998, 592-593) Detta kunde också bidra till en viss ansvarslöshet som befarades orsaka problem efter kriget (Se Waller 1944, 13-16, 56-62). Jag kommer dessutom att visa att krigets extrema förhållanden ledde till ett minskat behov av självständighet i förhållande till föräldrarna och att sönerna de facto i hög grad förblev beroende av dem. Den självständiga positionen i relation till familjen försvagades också av den intensiva kontakten per brev och det fortlöpande engagemanget i familjens liv som sönerna upprätthöll under hela kriget. (Hareven 2000, 215)

Som vi sett hade två av de tre sönerna i det föreliggande materialet redan före fortsättningskriget bott på annan ort, men de hade ännu inte slutgiltigt flyttat hemifrån då kriget bröt ut igen. Göran Sax är därmed den enda i mitt material som första gången i sitt liv lämnade hemmet då han på hösten 1941 reste till Munsala för att där genomgå en kort militärutbildning och då han därefter i februari 1942 reste ut till krigsfronten.

Kriget innebar dock inte bara att sönerna lämnade hemmet. Det handlade också om att föräldrarna plötsligt tvingades avstå från sina barn och sända ut dem i kriget. För föräldrarna innebar kriget att sönerna inte lämnade hemmet som ett led i en "normal" självständighetsprocess där barnen flyttar bort då de börjar studera eller arbeta på annan ort eller då de gifter sig och bildar egen familj. (Jones 1995,

1) Att sända sina söner ut i kriget betydde att de tvingades sända dem till en tillvaro fylld av risker och livsfara. Därmed krävde fosterlandet mycket av människorna: männen skulle vara beredda att *offra* sitt liv och föräldrarna sina barn. Bruket av begreppet offer förde med sig ett intryck av frivillighet. Man skulle älska sitt fosterland så mycket att inget offer kändes för stort. (Kemppainen 2006b, 237; Damousi 1999, 29-34)

I den offentliga borgerligt-nationalistiska diskursen var det modern som stod i centrum i talet om offren som måste göras för fosterlandet. Den ideala modern skulle föda barn till fosterlandet och hennes plikt var att uppfostra dem till fosterländska och offervilliga medborgare. Själv skulle hon ge sitt allt genom att offra sina barn för fosterlandet. (Kemppainen 2006a, 233-242) Dessa ideal, som främst verbaliserades i tidningar och andra skrifter, omfattades dock inte av hela befolkningen. Största delen av soldaterna och deras familjer hade en anspråkslösare hållning. Deras förhållningsätt till kriget stod inte på en idealistisk grund utan på ett mera realistiskt och praktiskt plan. (Kemppainen 2005, 469-473)

I Hilma och Arne Sax brev till Göran finner man inga spår av offerretoriken eller borgerligt-nationalistiska ideal. Att de hade två söner vid fronten var ett faktum de inte kunde göra någonting åt och det gällde att försöka komma till rätta så gott det gick under detta tvång. För familjen Sax betydde sönernas frontvistelse också att de gick miste om viktig arbetskraft, vilket påverkade familjens vardag på ett mycket konkret plan. I både sönernas och föräldrarnas brev kan man utläsa en viss motsträvhets mot staten, armén och de krav de ställde på individen. Detta kan kanske återknytas till tänkesätt som var allmänna inom den agrara kulturen, det vill säga att individen intog en autonom och självständig position, och att han förväntades ägna sig åt hederligt och produktivt arbete (Ahlbäck 2006, 56, 67; Östman 2006, 80-81, 91). Att sönerna under ställningskriget låg sysslösa vid fronten samtidigt som

de hemma led av brist på arbetskraft kändes ibland frustrerande och meningslöst för båda parterna. (Hilma till Göran 3.11.42; Göran till modern 7.5.43.)

I familjen Segerstråles fall är situationen en något annan. Familjen omfattade borgerliga ideal till exempel beträffande individens plikt att med idogt arbete och självupppoffring på olika sätt delta i fosterlandets försvar. (Ollila 1993, 50. Se också Lennart till Ulf oklart date-rat, men torde vara 30.7.41; Marie-Louise till Ulf 21.1.42.) För hela familjen var det självklart att på olika sätt aktivt engagera sig i arbetet för fosterlandet.

Ulf, jag tror vi alla, mamma, Tuttan, Chrisse och jag, var och en på sitt sätt, bildat din förbindelse-trupp här bakom fronten för att söka förmedla det du behöva – uthållighetens tro och ande. Och det är så härligt att veta, att när var och en gör sitt yttersta för att söka klara det han eller hon är kallad till, så blir det just det fosterländska arbetslag som behövs. (Lennart till Ulf 15.11.41)

Hemmet och familjen som fästpunkt i krigets tid

Vackert väder är de alla dagar här tänker nog varje moron när solen stiger upp, om jag varit hemma hos er, hur skönt sku inte livet då varit. (Göran till fadern 2.7.44)

I flera tidigare studier om frontsoldater i krig har man framhållit att det mellan krigsfronten och hemmafronten uppstod en djup rumslig och erfarenhetsmässig klyfta. Soldaterna upplevde att familjen var oförmögen att förstå fronttillvaron och själva fjärmades de från hemmet och det civila. (Leed 1979, 110, 188-189, 204-207; Fussell 2000, 86-88, Holmes, 88-93; Winter 1979, 166-167) Jag instämmer delvis i detta. Eftersom livet vid krigsfronten skiljde sig så markant från det civila, var det närapå ofrånkomligt att det erfarenhetsmässiga avståndet mellan soldaten och de närmaste växte ju längre kriget varade. Resultatet av ”isärdrivandet” blev dock sannolikt mest påtagligt först då kriget tog slut och männen återvände hem. Då kunde hemmet och det civila livet plötsligt och oväntat kännas anormalt och främmande.

Utgående från brevmaterialet är jag emellertid övertygad om att soldaterna *under* kriget upplevde hemmet och familjen som mycket nära och att man verkligen försökte minska eventuella upplevelser av distans och främlingskap. En förutsättning för detta var den regelbundna kontakten per brev. I det här och nu soldaterna och deras närmaste levde i, fyllde brevdialogen en mycket viktig funktion i att få och ge stöd, och att skapa en känsla av kontinuitet, stabilitet och trygghet. Med hjälp av brevsamtalet upprätthöll man det gemensamma livet trots avståndet.

Sociologen Michael Roper framhåller också att hemmets och familjens betydelse förstärktes som en följd av separationen och krigets påfrestningar. Det anormala livet vid fronten ledde alltså inte till en oöverstiglig klyfta eller till att hemmet för soldaten skulle ha mist sin betydelse. Tvärtom blev hemmet och familjen ett emotionellt centrum och en viktig källa till känslomässigt stöd. (Roper 2004, 296-308. Samma syn har också framförts av Bourke 1996, 23, 164-169 och Grayzel 1999, 48-49) Under perioder som präglas av osäkerhet, diskontinuitet och instabilitet blir platsbundna identiteter ofta viktiga. Hembygden och hemmet blir därmed i många fall mycket betydelsefulla för dem som tvingats lämna det. När man är borta kan hemmet bli en kraftkälla eller resurs som får individen att klara av det andra livet. (Hayden 2000, 144; Löfgren 1997, 29; Frank 1998, 178) Detta kan ses som en förklaring till varför brevskrivandet blev ett så utbrett fenomen under kriget.⁷

I det föreliggande materialet finner man olika uttryck för vilken betydelse hemmet fick för den frånvarande sonen under den tid han var förlagd vid fronten. I utdraget nedan kan man urskilja hur Nils som en omedelbar reaktion på de första striderna han varit med om uttryckte en intensiv längtan bort från fronten till hemmets och familjens trygga värld. Hemmet fungerade med andra ord som en tillflyktsort och representerade ett rumsligt skydd (Johan-

nisson 2001, 32) mot det som hotade vid fronten.

Skriver igen i dag så att ni får höra att jag ännu lever. [...] Här är nog inte roligt att vara. Det skulle nog vara roligt att komma hem till lugn och fredliga förhållanden från allt det här eländet. [...] Man blir tokig om det här fortgår. Nerverna kan omöjligt inte hålla. Tänker så ofta på er därhemma och huru ni har det. Om man blott vore där. (Nils till föräldrarna 2.7.41)

I det följande citatet uttrycker Ulf explicit att hemmet blivit viktigare för honom under frånavarön. I hans bild av hemmet var allt som förut. Tiden hade stannat och stämningen, rummen och föremålen var desamma de alltid varit. Föräldrarna och syskonen, familjens vanor och rutiner samt det materiella utgjorde element som konstituerade hans hem. Detta hem stod för kontinuitet, stabilitet och trygghet, och som en motkraft till frontens kaos. (Jmf Wise 2003, 109-111, 114)

Min älskade mor! Stor kram för Ditt varma brev! Och nog fick man intrycket av att det rådde liv och rörelse i traditionell stil därhemma. *Hemmet har nog kommit mig ännu närmare än förr.* Och man längtar i det undermedvetna efter alla därhemma, efter rummen, efter Amaryllisen på salsbordet, pianot, ateljévrån med den spruckna gitarren allt det vackra och specifika för vårt trevliga hem. (Ulf till modern 15.11.41) [min kursiv]

Sönerna formulerade sig dock sällan så här explicit och detaljerat om hemmets betydelse. Ofta framkommer vikten av hemmet mera indirekt. Hemmets och familjens betydelse framgår naturligtvis redan genom viljan och behovet att regelbundet stå i kontakt per brev. Längtan efter brev hemifrån blev särskilt stor då sönerna varit med om upprivande händelser, då de var sjuka eller då de genomgick perioder av nedstämdhet. Vid dessa tillfällen fick breven en viktig funktion i att återskapa bilden av hemmet och känslan av hemhörighet. Följande utdrag är ur ett brev som Göran skrev den 1 juli 1944 efter att han under flera dagar varit med om hårda strider på Karelska näset:

Kära där hemma! Skall nu skriva några rader igen fast jag inte ännu fått nå brev från eder. Ska nu försöka skriva alla dagar medan ja har

liv och hälsa i behålla. Om nu breven sen går fram hälst. Inte vet ja va de betyder då inte jag får nå brev från eder, har väntat alla dagar men förgeves. De sku nog varit trevligare om ja fått höra nån ting från eder där hemma, hur ni har det och va ni tror om de här krigande. (Göran till föräldrarna 1.7.44)

Sönerna ville verkligen läsa om livet hemma, vilket vi också ser av utdraget ovan. Sönerna önskade brevlades ta del av familjelivet hemma och höra om vardagens små detaljer för att inte tappa kontakten med det civila. Genom beskrivningarna av livet hemma kunde familjen sålunda försöka hålla kvar sonen i hemmets och familjens sfär. Engagemanget i varandras liv bidrog sålunda till att knyta samman hemmets och frontens rum. (Jmf. Deleuze & Guattari 2004, 23, 358, 367, 371; Høyrup & Munk 2007, 14, 16-17)

Bilden av livet där hemma blir fullständigare då alla giva ett livstecken ifrån sig. Och roligt o. uppmuntrande att läsa om allt som händer där, från vinbärsbuskar, sallad, fiske och resorna till Sarfsalö. (Ulf till systrarna, Karelen 14.7.41)

Hemmets betydelse framgår också genom den hemlängtan som man kan utläsa i sönnernas brev. (Se t ex Göran till föräldrarna 19.7.42, 9.8.42, 3.6.43; Ulf till system Tita 25.8.41; Ulf till fadern 16.11.41; Ulf till modern 24.8.43, 31.1.44.) Hemlängtan hade två rumsliga dimensioner i och med att den bestod både av en längtan att få komma hem men också en längtan att få lämna fronten, en bortlängtan. Ofta växte känslan av hemlängtan strax före följande permission. På sina permissioner reste de tre sönerna också alltid hem där de träffade sin familj men också vänner, släktingar och bekanta.

Längtar så 'hem till Mamma' efter dessa månader igen. Vad det blir härligt att igen träffas så jag riktigt får krama om Dig och visa Hur mycket jag tycker om Dig. (Ulf till modern 18.9.43)

Också breven hemifrån innehåller reflexioner över den närhet man kände trots separationen: "Aldrig förr har man förstått hur oupplösligt man är förbunden med dig, du käraste pojke.", skrev Lennart till sin son. (Lennart till Ulf 13.10.41.) Att förmedla känslor av fortsatt

och till och med ökad betydelse var viktigt för upprätthållandet och förstärkandet av relationen mellan de närstående.

Egentligen går det inte att göra en skarp åtskillnad mellan sönerns förståelser av hemmet och familjen. Hemmet kan man se som den rumsliga dimensionen av familjen. Det var i hemmet sönerna *såg* (Poulet 1977, 25-27) sin familj och det var där de alla hörde hemma. Hemmet var med andra ord en fästpunkt som drog dess medlemmar till sig.

Föräldraskap på distans. Rollkontinuiteter i brevdialogen

Det är så kusligt när det blivit riktigt kallt igen. Man tänker ständigt på dig och er alla där ute i kölden o. ödemarken och kriget! Skriv nu efter vad du behöver, så skall vi genast försöka skaffa. [...] – Ja, huru har du orkat med era tunga marscher och har du känt av din ischias? Såg du att i Pians paket fanns c-vitaminer åt dig. Ät nu av dem! [...] Mätte du nu orka och *inte fara illa* trots kölden o allt annat. Gud vare med dig! (Marie-Louise till Ulf 28.10.42) [min kursiv]

Fastän sönerna under kriget inte bodde hemma och egentligen var på väg bort från föräldrahemmet kan man utgående från brevväxlingarna konstatera att det mycket långt råde kontinuitet beträffande rollpositionerna mellan föräldrarna och sönerna. På ett ytligt plan och mest konkret kommer detta till uttryck i tilltalet, där föräldrarna explicit riktade sig till sin son eller pojke och där sönerna tilltalade föräldrarna med mor och far, eller mamma och pappa.

Det kanske mest centrala angående föräldra-son relationen är att man utifrån breven kan observera att det råde kontinuitet i föräldrarnas roll som omsorgspersoner. Man kan till och med anta att denna roll förstärktes i jämförelse med tiden strax före kriget då sönerna redan var på väg in i vuxenlivet. Breven ger dessutom vid handen att sönerna var mottagliga och tacksamma över omsorgen från föräldrarnas sida och att de mången gång var beroende av den hjälp de fick från hemmet.

Föräldrarnas omsorg skedde på många olika plan, men främst på ett materiellt-kroppsligt,

känslomässigt och ibland på ett ekonomiskt plan. Omsorgen och omtanken var konkreta uttryck för närhet och kärlek från föräldrarnas sida, samtidigt som sönerna fick hjälp på ett praktiskt plan.

Omsorgsinsatser och vardagspraktiker

Aldrig förr har man förstått hur oupplösligt man är förbunden med dig, du käraste pojke. Och det enda vi kan göra, rent praktiskt, är att en gång i veckan skicka ett litet paket. Det viktigaste kan inte beskrivas och behöver det inte heller. Men det är en brinnande närhet. (Lennart till Ulf 31.10.41)

Den materiella omsorgen för sönerna var omfattande. Regelbundet skickade familjen paket antingen per post eller med någon som återvände till fronten efter permissionen. Paketet innehöll ofta matvaror vilket var mycket välkommet eftersom maten vid fronten var knapp och ensidig. Dessutom skickade de kläder och andra nödvändigheter, samt saker som inte var livsviktiga, men som de tänkte skulle glädja sonen. Att skicka paket till fronten blev under kriget en kulturell praktik och en del av krigsvardagen.

Utifrån det föreliggande materialet kan man grovt taget säga att mödrarna bar det största ansvaret för den materiella omsorgen. De gjorde anskaffningar, bakade, lagade mat, tvättade, stoppade. Hemifrån uppmanade man sönerna att skriva om vad de behövde (Se t ex Lennart till Ulf 2.7.41; Marie-Louise till Ulf 5.10.41, 7.10.42, 16.21.43; Arne till Göran 1.2.42; Hilma till Göran 6.2.42.), men breven förtäljer också att mödrarna ibland försökte föreställa sig förhållandena vid fronten och sålunda förutse vad sonen eventuellt kunde behöva. Dessa föreställningar väckte ibland ångest och visar på en stor medkänsla hos dem som var hemma.

Männe du har fått paketet med vantar o kalsonger mm? Det är mycket hemskt att uppleva kölden ute och snön som kom så oväntat tidigt och veta att du o de andra ha tunna mössor, kanske inte varma sockor, och inga varma vantar och sockor o dyl. I morgon är det igen paketdag och jag skall igen skicka två paket. (Marie-Louise

till Ulf 16.10.41, se också Marie-Louise till Ulf 5.10.41, 28.10.41 samt citatet i början av kapitlet.)

Vid fronten var den sårbara kroppen på många sätt hotad. Förutom den skada olika vapen kunde förorsaka var soldaternas kroppar också utsatta för kyla, hetta, väta och ohyra, förorenat vatten, dålig och otillräcklig föda, undermåliga hygieniska förhållanden och smittosamma sjukdomar. (Se t ex Bourke 1996, 31-77; Holmes 2004, 176-191) Transformationen från civil till soldat har därmed en rumslig och kroppslig dimension: transformationen sker i mötet med de rådande förhållandena och kräver nya sätt att *vara* i rummet. Att bli soldat kräver med andra ord ett hanterande av de krav som naturen, klimatet och stridsverksamheten ställer på honom. (Woodward 1998, 293)

“[T]yckte du såg så mager ut, på de sista korten du sände, där du stod vid kastarn”, skrev modern Hilma till sonen Göran 1942. Hemskickade fotografier synades noga för att få en uppfattning om hur sonen hade det vid fronten.

Då kroppen hela tiden var hotad blev minsta spår av fysiska förändringar en orsak till oro. Kroppen kan inte dölja fysiska påfrestningar utan signalerar hur man har det. Sonens kropp blev därför föremål för iakttagelser och en arena för omsorgsinsatser. Iakttagelserna av kroppen innehöll en bedömning av sonens kroppsliga tillstånd och behov. (Jmf Whitaker 2005, 113-117) Dessa iakttagelser kunde göras på basen av vad sonen skrev i sina brev om förhållandena vid fronten eller då man under sonens permissioner träffades: ”Älskade min egen gosse! Det var så underbart att ha haft Dig här [= på permission] o. få se Dig så frisk o. stark”, skrev Ulfs moder i december 1941 (Odaterat brev från Marie-Louise till Ulf, torde vara skrivet den 19.12.41.).

Av det följande ser vi att några fotografier som Göran skickat hem fick modern att reflektera över sonens kroppsliga välmående.

Men vi ska hoppas att den dagen skall gry, då du får komma hem *frisk och i ordning, som då du for*. Du har väl blivit mycket magrare, sen du kom ut till urskogen, tyckte att du såg så mager ut, på de sista korten du sände, där du stod vid kastarn och bredvid hästen. (Hilma till Göran 1.9.42) [min kursiv]

Att Hilma skrev om Görans eventuella viktnedgång innehåller aspekter utöver själva vikten. Underförstått finns där en rädsla för att sonen på något sätt mår dåligt. Kroppen fungerade som en markör för graden av välmående och man försökte utläsa de avtryck som fronttillvaron lämnat på kroppen. (Jmf Whitaker 2005, 113-117) Uttrycket att komma hem ”frisk och i ordning” rymmer en stark medvetenhet om kroppens sårbarhet. Orden yppar en rädsla för att sonen skulle stupa men också att hans kropp skulle ta skada och vanställas. Uttrycket använde modern i eufemistiskt syfte som en försvarssköld och som en besvärjelse mot allt det farliga. (Allan & Burrige 1991, 154, 221-222)

I krigets kontext hade föräldrarna dock inte någon verklig möjlighet att beskydda sina söner från de risker de utsattes för. Paketskickandet och omsorgsinsatserna kan därför tolkas

som ett försök att hemifrån få en känsla av kontroll över en situation som för dem var omöjlig att påverka. (Jmf Allan & BurrIDGE 1991, 229; Giddens 1997, 153, 193, 238-239) Att försöka förutse sönerns behov av mat, varma kläder och vitaminer och att uppfylla olika önskningsar handlade om att ingripa med något konkret. Åtminstone ville man göra allt som stod i ens makt för att göra livet vid fronten drägligare och att visa att man på alla sätt fanns till för sonen: ”Du kan förstå hur förfärligt roligt det är att få sända i väg allt du behöver. Det är likasom om man fick vara med på något sätt rent konkret.”, skrev Lennart till Ulf den 7 november 1941.

Sönerna var mycket tacksamma och glada över paketen och all hjälp de fick, men samtidigt ville de inte att föräldrarna skulle avstå från sådant de själva behövde. Det handlade om att ta hänsyn till och visa omtanke om de närmaste. Under krigets anormala och påfrestande förhållanden accentuerades behovet av lojalitet, solidaritet och hänsynstagande.

Mamma, kära. Nu har Du sänt tvenne härliga paket och jag måste protestera. Du får sända en bullbit o. ä. längd, kakbitar, någon limpa, men när du börjar exportera smör då går det väl långt. Is' int! Men vad apelsinen var härlig och vilken doft. O_____! (Ulf till modern 31.1.44)

Varje paket och varje brev var en konkret manifestation och en materialisering av föräldrarnas tillgivenhet, engagemang och omtanke, och ett belägg för att man inte var bortglömd. Därför var den materiella omsorgen samtidigt också ett uttryck för ett känslomässigt stöd. Den känslomässiga omsorgen innefattade dessutom vetskapen om att man kunde ge utlopp åt olika känslor och frustrationer i brevdialogen. Sönerna visste att de kunde ty sig till sina föräldrar då de var i behov av stöd, tröst och uppmuntran. Familjen fungerade med andra ord på många plan som ett säkerhetsnät för söner vars liv karaktäriserades av ovisshet och otrygghet. I det följande går jag närmare in på denna problematik.

Frontens ”alternativa normalitet” och bemästrandestrategier i son-föräldradiologien

Nu kunde du berätta närmare om Dina upplevelser där ute. Vi måste ju tåla att höra om det Du får vara med om i verkligheten. Eller kanske Du vill glömma det när Du skriver. (Marie-Louise till Ulf 16.10.41)

I dialogen mellan äkta makar har jag tidigare visat hur viktigt det var att försöka normalisera livet både vid fronten och hemma. Att ge en bild av normalitet och kontinuitet, och att nedtona och förtiga det anormala kunde vara viktigt för att upprätthålla relationen och att hålla ihop frontens och hemmets rum.⁸

I den dialogiska relationen mellan sönerna och föräldrarna finner man också en strävan till normalitet. I detta fall kan man dock konstatera att normaliseringen fick en något annan form än i brevväxlingarna mellan man och hustru i och med att strävan att normalisera livet under kriget i första hand blev föräldrarnas angelägenhet. De förteg risken att sonen skulle stupa och bekräftade sönerna i deras civila roller och planer för framtiden.

Till skillnad från äkta makar som efter kriget skulle återuppta det gemensamma livet, fanns i dialogen mellan föräldrarna och sönerna inte samma behov av att skapa överensstämmelse mellan frontens och hemmets rum. (Jmf Deleuze & Guattari 2004, 23, 371) I sönerns brev förekommer beskrivningar av strider, vapen och annat som hörde fontlivet till oftare och i större detalj än i breven från de två gifta männen. I föräldra-son dialogen fanns uppenbart ett större utrymme för det anormala och abnormalt. Här följer två exempel på beskrivningar av den ”alternativa normaliteten” vid fronten:

I natt försökte dock en rysk spaningspatrull taga sig genom men misslyckades kapitalt. Vakterna släppte dem med vett och vilja igenom och sedan inringades de och tillfångatogs varenda en. En del hade finska uniformer och kunde finska och de sköts genast som spioner. Det var kommunister som rymt över från Finland. Ungefär samtidigt i natt var våra pionärer ut och sprängde en ryssbunker i luften. De sluppo så nära vaktens att den hoppa opp och tog honom om strupen så

att han inte kunde skrika, sedan kröpo de andra fram och kastade in handgranater. Ryssarna fick bråttom ut men vid dörrn stod en pionjär med en maskinpistol och likviderade dem vartefter de kom. (Nils till föräldrarna 27.7.41)

Rysen anfaller nu så jäkligt här på alla fronter [...]. i går var det tio stupade från vår batalion och än mera sårade, vi var ned med granater i går kväll till batalions underhållet jag hade med mig tillbaka en stupad hästkropp och de andra två som var med mig fick två stupade poikar på man och då lämnade sex ännu det är nog grymt sånt här somliga var utan huvud totalt och somliga bara halva huvudet och skavanker över allt på kroppen. (Göran till föräldrarna Svir 12.4.42)

I sin forskning om relationen mellan mödrar och söner i krig har Michael Roper utgått från psykoanalytikern Wilfred Bions teorier kring emotionella erfarenheter och hur dessa hanteras av individen. Särskilt relevant i detta sammanhang är Bions tankar om moderns roll för barnets möjlighet att hantera ångestfyllda känslor.

Bion införde begreppen *container* (härbargeraren) och *contained* (det härbargerade).⁹ Dessa begrepp står för moderns förmåga att ta till sig och ”upplagra” eller härbargera spädbarnets emotionella tillstånd och inom sig mentalt och intuitivt ”smälta” eller omforma dessa känslor så att de därefter kan återbördas i en form som spädbarnet kan hantera. Denna process, som Bion på engelska kallar för ”containment”, avlastar barnet så att det kan integrera känslorna inom sig. Moderns förmåga att vara mottaglig för spädbarnets känslomässiga tillstånd är följaktligen centralt för hur olika upplevelser också i fortsättningen bemästras av individen. (Roper 2007, 253-254)

Roper menar i linje med Bions tankar att mödrarna under första världskriget fick rollen att ta till sig och inrymma soldatsonens känslor och därefter bearbeta dem så att de blev uthärdliga för honom. (Roper 2007, 254-255) Min tanke utifrån Bion och Roper är att detta inslag i relationen mellan modern och sonen utgjorde en grundsten i den dialogiska relationen och gav form åt dialogen. (Jmf Bakhtin 2002, 97; Bakhtin 2003, 207) Sonen visste att han i kommunikationen med modern

kunde ge uttryck för ångestfyllda känslor och att kontakten med henne kunde inge en känsla av trygghet och tröst. Av det följande utdraget kan man urskilja hur Marie-Louise definierade sin roll som moder i relation till sin son. Hon ville att Ulf skulle veta att hon *tog emot* hans känslor men att hon lät dem passera utan större dramatik:

Jag har hela tiden velat skriva till dig en sak: Du skall lugnt eller rasande skriva ut det dåliga humör eller det som trycker o pinar dig hit till mig. Man måste alldeles nödvändigt ha någon att lätta sitt hjärta för och jag tar det alldeles som det är menat och vet att din sinnesstämning skiftar och genast blir bättre när du ger utlopp åt den. Kom ihåg den saken! (Marie-Louise till Ulf 12.4.43)

Hos Roper och Bion nämns ingenting om faderns roll i hanterandet av svåra upplevelser. Jag vill dock inte lämna fadern utanför denna process. Det föreliggande materialet visar att sönerna inte enbart vände sig till sin mor i olika svåra situationer och att också fadern hade en roll i avlastandet av sonen. I det följande utdraget uttrycks detta explicit, vilket dock normalt inte var fallet i de två brevsamlingarna. Det är slående hur Lennarts tankar överensstämmer med Bions teorier:

Det är nog så att det ständigt måste finnas en ofylld del, en kärlekens mottagande, tomma skål, som är reserverad för var och en av er [barn] så att ni få lämna där det vi, mamma och jag, skall taga inom vårt hjärta och varmed vi skola förbindas med er dag för dag i ett själsligt förbund, som inte binder er men avbelastar er. (Lennart till Ulf 22.8.41)

Att sönerna mer eller mindre medvetet visste att de kunde ge utlopp åt vissa känslor och upplevelser i dialogen med föräldrarna utan att detta hade alltför negativa konsekvenser för relationen, kan förklara varför sönernas brev jämfört med de gifta männens brev i högre grad innehåller element från frontens ”alternativa normalitet”. Om man utgår från Ropers (och Bions) uppfattning kan man se detta som ett uttryck för kontinuitet i rollpositionerna mellan modern/fadern och sonen då föräldrarna fortsatte att ha en viktig roll i bearbetandet av

svåra upplevelser och känslor. Som omsorgspersoner fanns också hos föräldrarna fortfarande ett behov att bära sönerna genom alla de omvälvningar, kriser och riskfyllda situationer de ställdes inför. (Giddens 1997, 50-52)

I breven från fronten är explicita uttryck för rädsla ganska sällsynta, och att tala om rädsla i första person finner man bara enstaka exempel på. Den som mest öppet skrev om sin rädsla var Göran: ”Ja den här dagen är nog den värsta ja upplävat i mitt liv. Nog ha ja varit så rädd så ja bara darrat men de hjälper ju inte.” (Göran till föräldrarna midsommarafonten [23.6] 1944.) Som en känsla får rädslan sin mening och synliggörs genom språket. Men känslan av rädsla handlar i grunden om kroppen – om kroppens sårbarhet och ömtålighet. Rädsla är någonting som *känns* i kroppen: hjärtat dunkar, andningen blir snabbare, händerna darrar och adrenalin pumpar runt i kroppen. (Bourke 2005, 7-8) Sannolikt var det nödvändigt för Göran att överföra sina känslor av rädsla till föräldrarna för att han skulle ha möjlighet att bemästra situationen. Man kan också tänka sig att verbaliserandet av rädslan var ett sätt att förvissa sig om att föräldrarna verkligen förstod situationens allvar och den pärs han genomgick.

Döden var i princip tabu i breven mellan fronten och hemmafronten, men risken att dö förtegs inte helt och hållet. Ibland nämndes döden som ett förbehåll inför framtiden (se t ex Ulf till fadern 20.8.41, 13.10.41; Ulf till system Tita 28.3.42; Göran till föräldrarna 21.6.42) eller då man berättade om ens kamrater som stupat. (Se t ex Nils 23.8.41, 24.4.42, 21.10.42, 20.6.44; Ulf till modern 23.8.41; Ulf till föräldrarna 28.10.41, 1.11.41.) Indirekt vidrördes döden också då sönerna skrev hem i akt och mening att visa att de ännu var vid livet. (Se t ex Nils 2.7.41; Göran till föräldrarna 15.4.42, 25.12.43.) Görans brev ger vid handen att han såg mycket pessimistiskt på sin situation och att han ofta tvivlade på att han skulle klara sig. På detta sätt tematiserades döden ibland i hans brev:

Jag har nog överjivit hoppet att komma med livet ur de här. Men man måst ju trösta sig vid sin Gud fader att han skall hjälpa i alla nödens stunder. [...] Skall nu sluta för denna gång om ja sen blir i tillfälle att skriva mera är en okänd sak. Med många kära hälsningar till er alla. Vänligen Göran (Göran till föräldrarna midsommarafonten 1944 = 23.6.44, se också t ex Göran till föräldrarna 7.12.41, 11.4.42, 21.6.42, 1.7.44.)

Föräldrarna oroade sig självfallet över att de skulle mista sin son. Fastän risken att såras eller dödas sällan explicit togs upp i breven, kommer oron och rädslan ändå fram bland annat i uppmaningar att hela tiden vara försiktig. Här är ett exempel från krigets första dagar:

Med bävan i hjärtat tänker vi var stund på dig och er alla! *Var på din vakt för varje buske och sten.* Det är hemska skildringar vi läst i tidningarna om deras [= fiendens] dödsförakt och sega motstånd. [...] Kära min gosse måtte allt stå väl! (Marie-Louise till Ulf 7.7.41) [min kursiv]

I breven hemifrån verbaliseras ofta olika slag av önskningar, vädjanden och (för)böner. Breven innehåller till exempel ofta orden ”må” eller ”måtte”: ”Kära min gosse måtte Du orka och klara Dig”, ”Måtte Gud bevara Dig!”, ”Måtte Du orka o allt gå bra!”, ”Måtte Du nu orka riktigt bra hålla humöret uppe”. (Marie-Louise till Ulf odaterat men torde vara 27.7.41, 1.8.41, 6.8.41, 21.8.42. Se också Lenart till Ulf 22.11.41; Hilma till Göran 3.2.42, 19.10.43; Arne till Göran 21.4.42.)¹⁰ Dessa önskningar innehåller en intensiv vädjan, men det är inte i första hand en vädjan riktad till sonen (fastän önskningarna innehåller ordet Du) utan till en högre makt. Det handlade om att försöka *beveka* eller kanske till och med *bevinga* de krafter som kunde hota sonen.

Älskade min gosse! Jag undrar så hur långt ni nu ha kommit och om ni möta hårt motstånd och ha det fruktansvärt? De äro spännande o. orande dessa dagar. Kanske vi snart få brev, men de är alltid 3–4 dagar gamla och mycket händer under tiden. Måtte nu allt gå bra! [...] – Jag ville nu bara hälsa litet på Dig, och stilla min egen oro. Gud vare med Dig! Må väl! Pian pussar o. hälsar. Puss och kram från Din egen mamma. (Marie-Louise till Ulf 3.9.[41])

Eftersom föräldrarna skrev ner dessa önskningar i breven till sonen fick också han ta del

av vädjandena. Kanske skulle detta ge mera kraft åt dem. Eller var det omedvetet viktigt att visa sonen att man hyste dessa tankar och att man försökte beveka ödet? Förböner och vädjanden innehåller både passiva och aktiva element. Vädjan är passiv i och med att man har en förtröstan på att utgången vilar hos en högre makt. Att vädja till en högre makt är emellertid en aktiv handling, men samtidigt ett indirekt försök att påverka situationen. (Pargament 1997, 183)

Att verbalisera olika böner och vädjanden var också ett sätt att förmedla förtröstan och tillit – att uppmana sonen till hopp och tro på att allt skulle bli bra. Dessutom var det ett uttryck för tillgivenhet, omsorg och omtanke. Föräldrarna visade att de hela tiden tänkte på sonen och att de hela tiden hade hans välmåga i tankarna.

Jag ville att du hela tiden kunde veta hur nära mamma och pappa äro dig. Du förstår att det ovissa i din situation ännu mer gör att vi äro med tankar och böner hos dig. (Lennart till Ulf 14.3.43)

Oron kom och gick under krigets olika skeden. Då man hemma visste att det var relativt lugnt vid fronten kunde den värsta oron för en tid träda i bakgrunden, men genast då läget blev mera kritisk väcktes farhågorna igen. Föräldrarna berättade i breven att de hade svårt att sova, att tankarna hela tiden tvinnade kring händelserna vid fronten och att det var svårt att koncentrera sig på någonting annat. (Se t ex Hilma till Göran 26.2.42, 28.5.42, 15.10.43, 19.10.43, 10.11.43, 18.11.43; Arne till Göran 21.4.42, 23.4.42; Marie-Louise till Ulf 23.7.[41], 23.11.41.)

Vår käre Göran! Vi fick ju ett brev i dag också från dig. Hör att du har det eländigt beställt där i ödemarken nu. Undrar just hur det är där i kväll nu i mörker och regn, att stå och spika och hamra och sen att se taggtråden, det är så obeskrivligt att tänka på det. [...] Kunde ej just sova nå sista natt låg bara och tänkte på dig och knäppte i hop mina händer och bad att Herren sku bevara och leda dig på alla vägar. Det skall du göra själv också när du kommer i nöd, han hör nog våra böner. (Hilma till Göran 15.10.43)

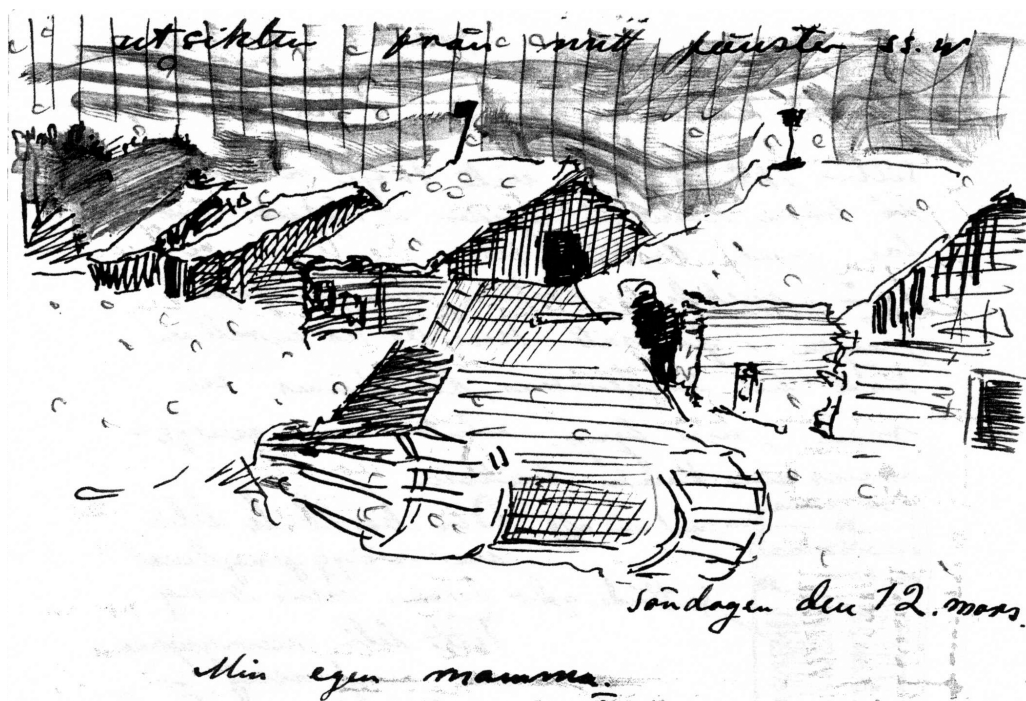
Fastän sönerna visste att de kunde ge utlopp för olika känslor i breven hem, ville de inte oro sina föräldrar i onödan. Brevskrivandet blev följaktligen en balansgång mellan att avreagera sig och att skona sina föräldrar. (Bakhtin 2002, 94-96. Se också Roper 2004, 303-305) Ibland försökte sönerna också uttryckligen lugna föräldrarna, vilket var ett sätt att visa omtanke för sina närmaste.

De sku nog vara en Guds lycka om man sko klara sej med livet ur de här älandet de fins väl nog ringa hopp när de bombar och härjar på alla vis. *Men ni må nu ta det lungt där hemma* de må nu gå som ödet bestämmer med mej. Slutar så med många kära hälsningar till er alla. Vänligen Göran. (Göran till 20.6.44) [min kursiv]

För dem som var hemma gällde det att i viss mån hålla tillbaka oron och inte ge alltför mycket utrymme för den i dialogen med sonen. En panikartad oro hade antagligen inte hjälpt sonen, utan fått honom att i sin tur oro sig för familjen hemma. (Bakhtin 2003, 197) I ett brev till sin syster skrev Ulf att han märkt att föräldrarna var mycket oroliga för honom: ”De äro blott så hemskt oroliga för mig. Inte kan man själv ingripa i sitt öde. Man gör sin plikt, dag för dag och tager dagen ur Guds hand.” (Ulf till systemen Tita 4.12.41.). Också för Nils kändes tanken att föräldrarna skulle oro sig för honom svår att hantera:

Kära föräldrar och syskon! Nu har kriget brutit ut på vårt avsnitt också och jag måste skriva så att ni får höra att jag ännu lever. [...] *Tänk nu inte alltför ofta på mig nu.* Det är ju andra också som har sina söner här ute. Gud hjälper nog oss genom de svåraste stunderna. Många hälsningar Nils (Nils till föräldrarna 1.7.41) [min kursiv]

Av utdragen kan vi se att de båda sönerna omfattade tankar om ödet inför hotet att dödas eller såras. Båda hade också en förtröstan på Gud och lämnade sig i hans händer. Bland frontsoldater är tron på ödet ett allmänt sätt att förhålla sig till risken att dö. Många förtröstade på Guds hjälp, en del på lyckan och många intog en fatalistisk hållning. (Johnston 1996, 22-28; Snape 2005, 28-58) Eftersom Ulf och Nils visste att föräldrarna eller de själva inte kunde påverka sitt öde, kändes det ibland tungt

Löjtnant Ulf Segerstråle, som i det civila studerade konst, brukade ofta illustrera sina brev med små teckningar och skisser. Ofta hade bilderna civila motiv, men ibland avbildade han också frontlivets "krigiska" detaljer.

att veta att föräldrarna levde med en ständig oro. Samtidigt intog uttrycken för oro en plats i relationen mellan de närmaste. Oron fungerade som en bekräftelse på att man hade nära anhöriga som brydde sig och för vilka det var viktigt att man skulle återvända hem. Det handlade således också här om en viss ambivalens och en balansgång mellan olika ytterligheter i dialogen mellan de närmaste.

Bemästrandet av kriget som gemensamt projekt i brevdialogen

Under krigsåren då merparten av familjerna i Finland för långa tider splittrades blev brevet i praktiken den enda kommunikationsteknologin man hade till sitt förfogande då man önskade stå i personlig kontakt med varandra.

Under flera månader och år samtalande man per brev. Därför innehåller varje brevväxling ett autentiskt samtal – en dialog som i verkligheten har förts och som lever kvar i breven. Att samtalet är autentiskt betyder dock inte att

breven skulle berätta "hur det verkligen var". Brevet förmedlar i stället skribenternas sätt att handla, tänka och känna så som de *valde* att uttrycka sig i den dialog de förde per brev. Man kan således säga att det som lever kvar i de föreliggande breven bara är en del av skribenternas krig – den del de bestämde sig för att dela med sina familjemedlemmar. Syftet har dock inte varit att ge en "sann" eller "fullständig" bild av verkligheten under krigsåren. I stället har jag fokuserat på skribenternas egna erfarenheter och tolkningar samt på vilken betydelse olika teman i breven fick i dialogen mellan de närmaste.

Fastän brevmaterial inte heltäckande belyser alla aspekter av livet under kriget, kan man genom breven nå mycken sådan kunskap som kan vara närapå omöjlig att finna i andra källor. Detta har bland annat att göra med att breven innehåller många vardagliga små detaljer som inte har dokumenterats i andra samtida källor, och information som högst sannolikt senare

glömts bort och därför inte funnit sin väg till olika former av hågkomstmateriel. Flera av de brevväxlingar som kom till under krigsåren har under årens lopp förstörts eller kommit bort. Men genom de brev som sparats kan man komma åt många olika röster (Bakhtin 2003, 6) och versioner av erfarenheterna under krigsåren. Krigstida brev kan därmed belysa livet vid fronten och på hemmafronten ur många olika synvinklar.

Ovan har jag utgående från två brevsamlingar redogjort för kontakten mellan sönerna vid fronten och deras familjer under krigets undantagsförhållande. Vi har fått stifta bekantskap med två familjer med olika kulturell bakgrund: familjen Segerstråle var representeranter för den borgerliga kulturen, som i deras fall dessutom var starkt religiöst präglad, och familjen Sax tillhörde den svenska agrara befolkningen i Finland.

Fastän det mellan familjen Sax och Segerstråle fanns många olikheter konfronterades de också med liknande problem och svårigheter. I alla de tre sönernas fall fick brevdialogen en stor betydelse i en pågående process att försöka bemästra krigets påfrestningar. De var alla beroende av de praktiska och materiella omsorgsinsatserna samt det känslomässiga stödet från familjens sida. För alla fungerade hemmet och familjen som en fästpunkt som erbjöd en känsla av stabilitet och trygghet, och i båda familjernas fall fick den täta brevkontakten en viktig funktion i att hålla samman familjen under den långa separationen. Att komma genom kriget blev i båda fallen familjens *gemensamma projekt*.

NOTER

- 1 Fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen började 25.6.41. Vapenvila ingicks 19.9.1944.
- 2 Ehn & Löfgren 2001, 28-31, 43-45.
- 3 Bakhtin använde aldrig begreppet *dialogism*. Termen har Bakhtinforskare senare tagit i bruk. Se Holquist 2004, 15.
- 4 I samband med Fältarméns omorganisation på vårvintern 1944 upplöstes IR 24 som regemente. Kvar blev

endast första bataljon i form av Avdelta Bataljonen 18 (ErP18). (Wallenius 1974, 351-52)

- 5 I dag hör Yttermark till Närpes.
- 6 Göran Sax militärstamkort. Göran anlände till regementet tillsammans med en kompletteringsstyrka på över 2000 man. De var alla unga män födda 1921 och 1922. De hade inte gjort sin värnplikt i vedertagen bemärkelse, utan endast genomgått en skolningsperiod på tre månader vid en utbildningscentral i Nykarleby, Jeppo och Munsala. (Nykvist 2005, 98)
- 7 Under fortsättningskriget förmedlade fältposten omkring 1 miljard brev mellan fronten och hemmafronten. (Rönkkönen 2007, 646)
- 8 För en utförligare diskussion, se Hagelstam 2006 och Hagelstam 2008.
- 9 Översättningen från Bion 1993, 7.
- 10 Denna typ av önskingar och vädjanden kan visserligen utgöra ett element i brevkonventionen, men i krigets kontext med sonen i ständig livsfara fick denna konvention en mycket starkare innebörd än vad den i allmänhet hade.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkivmaterial

Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademi's bibliotek

Saxska samlingen

Segerstråleska samlingen (tillvidare inte införd i databasen Brevsam)

Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi. Ljudbandsarkivet (KIVÅ L)

- L1509 intervju med Nils Sax (f. 1920) 1.8.2002, Norrvalla Rehab Center i Vörå
- L1510 intervju med Göran Sax (f. 1922) 2.8.2002, Norrvalla Rehab Center i Vörå
- L1687 intervju med Christine-Louise Gestrin (f. Segerstråle 1928) 8.12.2004, Grankulla

Riksarkivet

Militärstamkort:

Sax, Nils Henry (29.8.1920): Kokoelma Upseerit mappi 993

Sax, Karl Göran Albin (5.2.1922): Vaa T 93/18

Segerstråle, Ulf Lennartson (10.9.1916): Kuolleitten Kokoelma mappi 777

Tryckta källor

Kenttäpostioipas (joukkoja varten) 1941

Litteratur

Ahlbäck, Anders: Som en piskad hund. Bilder och motbilder av manlighet i den finska värnpliktsarmén kring år 1930. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 72:1 2006, ss. 52-71.

Allan, Keith & Burrirdge, Kate: *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. Oxford University Press, New York 1991.

- Bakhtin, Mikhail: *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Edited and Translated by Caryl Emerson. University of Minnesota Press, Minneapolis 2003 (1984).
- Bakhtin, Mikhail: *Speech Genres & Other Late Essays*. Ed. Caryl Emerson & Michael Holquist. Translated by Vern W. McGee. University of Texas Press, Austin 2002 (1986).
- Bion, W R: *Vid närmare eftertanke. Psykoanalytiska studier*. Med efterskrift av Leon Grinberg m fl. Natur och Kultur, Stockholm 1993.
- Bourke, Joanna: *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and the Great War*. Reaktion Books, London 1996.
- Bourke, Joanna: *Fear. A Cultural History*. Virago Press, London 2005.
- Damousi, Joy: *The Labour of Loss. Mourning, Memory and Wartime Bereavement in Australia*. Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Translation and Foreword by Brian Massumi. Continuum, London 2004 (1980).
- Frank, Stephen M: *Life with Father. Parenthood and Masculinity in the Nineteenth-Century American North*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1998.
- Fussell, Paul: *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press, New York 2000 (1975).
- Gerber, David A: Epistolary Masquerades: Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters. *Letters Across Borders: Epistolary Practices of International Migrants*. Ed. Bruce S. Elliott, Palgrave Macmillan, New York 2006. <http://site.ebrary.com/lib/abof/Doc?id=10167435&ppg=152>
- Giddens, Anthony: *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Översättning Sten Andersson. Daidalos, Göteborg 1997 (1991).
- Grayzel, Susan R: *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1999.
- Hagelstam, Sonja: Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva kustannus, Helsinki 2006.
- Hagelstam, Sonja: Perhe-elämä, arki ja sota. *Sodassa koettua: Arkea sodan varjossa*. Päätoim. Martti Turtola. Weilin & Göös, Helsinki 2008.
- Hareven, Tamara K: *Families, History and Social Change. Life-Course & Cross-Cultural Perspectives*. Westview Press, Boulder 2000.
- Hayden, Dolores: Landscapes of Loss and Remembrance: The Case of Little Tokyo in Los Angeles. *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Ed. Jay Winter & Emmanuel Sivan. Cambridge University Press, Cambridge 2000 (1999).
- Holmes, Richard: *Acts of War. The Behaviour of Men in Battle*. Cassell Military Paperbacks, London 2004 (1985).
- Holquist, Michael: *Dialogism. Bakhtin and his World*. Routledge, London 2004 (1990).
- Højrup, Jon Frederik & Munk, Anders Kristian: Translating Terroir. Sociomaterial Potentials in Ethnography and Wine-growing. *Ethnologia Scandinavica*, Vol. 37, 2007 s. 5-19.
- Jamieson, Lynn: *Intimacy. Personal Relationships in Modern Societies*. Polity Press, Cambridge 2002 (1988).
- Johannisson, Karin: *Nostalgia. En känslans historia*. Bonnier Essä, Stockholm 2001.
- Johnston, Mark: *At the Front Line. Experiences of Australian Soldiers in World War II*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Jones, Gill: *Leaving home*. Open University Press, Buckingham 1995.
- Kempainen, Ilona: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS, Helsinki 2006a.
- Kempainen, Ilona: Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva Kustannus, Helsinki 2006b.
- Kempainen, Ilona: Sota-ajan naisten monet roolit. *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen. WSOY, Helsinki 2005.
- Leed, Eric J: *No Man's Land. Combat & Identity in World War I*. Cambridge University Press, London 1979.
- Löfgren, Orvar: Att ta plats. Rummets och rörelsens pedagogik. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Red. Gunnar Alsmark. Studentlitteratur, Lund 1997.
- Mayselss, Ofra & Hay, Ilan: Leaving Home Transition in Israel: Changes in Parent-Adolescent Relationships and Adolescents' Adaption to Military Service. *International Journal of Behavioural Development* 22 (3)1998, ss. 589-609. <http://jbd.sagepub.com/cgi/content/abstract/22/3/589>
- Nyqvist, Nils-Erik: *Sextiättan. Infanteriregemente 61 1941-1944*. Söderströms, Helsingfors 2005.
- Ollila, Anne: *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.
- Pargament, Kenneth I: *The Psychology of Religion and Coping. Theory, Research, Practice*. The Guilford Press, New York 1997.
- Poulet, Georges: *Proustian Space*. Published in France under the title *L'Espace proustien*. Translated by Elliott Coleman. The Johns Hopkins University Press: Baltimore, 1977 (1963).
- Roper, Michael: Between the Psyche and the Social: Masculinity, Subjectivity and the First World War Veteran. *The Journal of Men's Studies*, Vol. 15, No. 3, Fall 2007, 251-270.
- Roper, Michael: Maternal relations: Moral Manliness and Emotional Survival in Letters Home during the First World War. *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*. Eds. Stefan Dudink, Karen

- Hagemann & John Tosh. Manchester University Press, Manchester 2004.
- Rönkkönen, Teuvo: Kenttäposti ja postisensuuri. *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Toim. Jari Leskinen & Antti Juutilainen. WSOY, Helsinki 2005.
- Segerstråle, Marie-Louise & Segerstråle, Lennart: *Ulf Segerstråle*. Stockholm 1963.
- Snape, Michael: *God and the British Soldier. Religion and the British Army in the First and Second World Wars*. Routledge, London 2005.
- Uusikylä, Matias: *Lennart Segerstråle 1892-1975. 100-vuotis näyttely*. Helsinki 1992.
- Wallenius, Ossi: *Tjugofyran. Infanteriregementet 24:s historia i kriget 1941-1944*. Holger Schildts förlag, Borgå 1974.
- Waller, Willard: *The Veteran Comes Back*. The Dryden Press, 1944.
- Winter, Denis: *Death's Men. Soldiers of the Great War*. Penguin Books, London 1979 (1978).
- Wise, J. Macgregor: Home. Territory and Identity. *Animations (of Deleuze and Guattari)*. Ed. Jennifer Daryl Slack. Peter Lang, New York 2003.
- Whitaker, Anna: Kroppen under livets sista tid – de allra äldstas (döende) kroppar. *Kropp, livslopp och ålderande. Några samhällsvetenskapliga perspektiv*. Red. Eva Jeppsson Grassman & Lars-Christer Hydén. Studentlitteratur, Lund 2005.
- Woodward, Rachel: 'It's a Man's Life': soldiers, masculinity and the countryside. *Gender, Place and Culture*, Vol.5, No 3. 1998 s. 277-300.
- Östman, Ann-Catrin: *Bonden. Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840-1940*. Red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam. Gidlunds förlag, Hedemora 2006.

SUMMARY

Safety and stability in times of war. The relationship between soldier sons and their parents

This article concerns the relationship between unmarried sons, posted to the front, and their families during the war between Finland and the Soviet Union 1941 – 1944. The

sources used in this study include two extensive collections of wartime letters. Both consist of letters to the front and from the front.

The article examines the role of the family in sustaining soldiers physically and emotionally during the war. What meaning did the regular correspondence have for the soldiers and their families? What characterised the epistolary communication between loved ones during the war? What was the (emotional) significance of home and family for the absent soldier? How did the parents feel about their sons being in continual danger at the front? What practices of everyday life were employed by the family as a means of overcoming the strains of war?

Faced with the realities of war and battle, the young soldiers were much dependent on their families for both material and emotional support. Each letter and each parcel was a concrete manifestation and materialisation of the devotion, care and commitment the parents felt towards their son. It was very important for the families to try to make their sons as comfortable as possible and to help them cope with the traumas of warfare.

One significant feature about the relationship was the continuity concerning the parental role as caretakers. Drawing on Wilfred Bion's theory about "containing" mothers and fathers acquired an important role in containing their sons' anxieties. The sons were able to express feelings of fear, frustration and anger in the dialogue with their parents knowing that this would help them to relieve their pain without affecting the relationship in a negative way. The sons also knew they could depend on their parents when they were in need of support, consolation and encouragement. In this way the family functioned as safety net for their sons at the front.

Therefore, the correspondences acquired a vital importance in the effort to overcome the strains of war. The family and home offered the soldier a sense of stability and safety. The letters also contributed to keeping the sons connected with the home and in maintaining the relationship between the family members during the long separation. Getting through the war thus became a mutual project within the family.